

mele-i a'lânın konuşmasından bağımsız olarak da ele alınması mümkündür. Nitekim M. Tâhir İbn Âşûr, bu kıssanın başındaki ilk âyetin yeni bir konuya başlangıç (isti'nâf) olmasının ve yine âyetin başındaki "iz kâle" lafzının mahzuf bir "üzkür" (zikret, anlat) fiiline ait bulunmasının mümkün olduğuna dikkat çekmiştir (*et-Tahrîr ve't-tenvîr*, XXIII, 300).

Aslında bu sûredeki Âdem-İblis kıssası Taberî'nin de belirttiği gibi kibirli, küstah ve isyankâr tutumlarıyla müşrikleri, Allah'ın Âdem'e secde etme emrine karşı gelen İblis'e benzetmeye yönelik bir mesaj içermektedir (*Câmi'u'l-beyân*, X, 606). Mele-i a'lânın tartışması hakkında bilgi sahibi olmama ifadesinin Hz. Peygamber'in dilinden aktarıldığı dikkate alındığında bu ifadenin geçtiği âyetin nübüvvet ve risâletin ispatıyla ilgili olduğu anlaşılır. Buna göre söz konusu âyet, Hz. Peygamber'in tebliğ ettiği Kur'an'daki bilgilerin, cinlere ve şeytanlara izâfe edilen gökten haber çalma veya melekler arasındaki konuşmaları dinleme gibi yollarla elde edilmediğine, Sâd sûresinin 70. âyetinde de belirtildiği gibi Allah tarafından indirilen vahye dayandığına işaret etmekte, bunun yanında çok önemli bir tebliğ diye nitelendirilen (Sâd 38/67) Kur'an'dan yüz çevrilmesine yönelik bir kınama anlamı içermektedir (M. Tâhir İbn Âşûr, XXIII, 297). Bu sebeple yine Hz. Peygamber'in dilinden aktarılan, "Ben mele-i a'lâ hakkında onlar konuşup tartışırken neler olup bittiği hususunda hiçbir bilgiye sahip değilim" ifadesinin, "Ben gaybı bildiğimi söyleyiyorum, size 'Ben bir meleğim' de demiyorum" meâlindeki âyetlerle (el-En'âm 6/50; Hûd 11/31) benzer bir muhteva içerdiği de söylenebilir (Cemâleddin el-Kâsımî, VIII, 159). Sonuç olarak mele-i a'lâ terkinin genel anlam ve kullanımını Sâffât sûresinin 8. âyetinde müşriklerin, cinlerin ve şeytanların gökten haber çalma iddiasıyla ilgili olarak vahyin korunmuşluğu, Sâd sûresinin 69. âyetinde ise Hz. Peygamber'in gaybı bilmediği, kendisinin Allah tarafından gönderilen ve vahiy alan bir nebî / resul olduğu hususuyla ilgilidir. İbn Receb hadislerde geçen mele-i a'lâ rivayetleri hakkında bir eser kaleme almış (bk. bibl.), Muhammed Hayri Şahin de bu tabirin Kur'an'daki kullanımına dair yüksek lisans tezi hazırlamıştır (2005, *Kur'an'da Mele-i A'lâ İfadesi*, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü).

BİBLİYOGRAFYA :

Tehânevî, *Keşşâf* (Dahrûc), II, 1638; *Müsned*, I, 368; IV, 66; V, 243, 378; Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân* (nşr. Abdullâh Mahmûd eş-Şehhâte), Kahire 1984, III, 602, 653;

Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, Beyrut 1420/1999, X, 470-472, 604-606; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân* (nşr. Mustafa Yavuz), İstanbul 2008, XII, 125, 277-278; Mâverîdî, *en-Nüket ve'l-uyûn* (nşr. Seyyid b. Abdülmaksûd b. Abdürrahîm), Beyrut 2007, V, 38-39, 109; Gazzâlî, *Me'âricü'l-kuuds fi medârici ma'rîfeti'n-nefs*, Beyrut 1975, s. 65, 85; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, Beyrut 1977, III, 336, 381-382; İbn Atıyye el-Endelüsî, *el-Muharrerü'l-vecîz* (nşr. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed), Beyrut 2001, IV, 466, 513-514; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, Beyrut 2004, XXVI, 105-108, 196-197; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-muhtil*, [baskı yeri yok] 1403/1983 (Dârü'l-fikr), VII, 409; İbn Receb, *İhtiyârü'l-evlâ fi şerhi hadîsi ihtisâmî'l-mele'i'l-a'lâ* (nşr. Hüseyin el-Cemel), Beyrut 1407/1987, s. 24; Ebû'l-Bekâ, *el-Külliyât*, s. 874; Şah Veliyullah ed-Dihlevî, *Hüccetüllâhi'l-bâlîğa* (nşr. M. Şerîf Sükker), Beyrut 1410/1990, I, 56-61; Cemâleddin el-Kâsımî, *Meğâsinü't-te'vîl* (nşr. Ahmed b. Ali – Hamdî Subh), Kahire 2003, VIII, 83, 159; Elmallı, *Hak Dini*, VI, 4109; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, VI, 734-739; M. Tâhir İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, Tunus 1997, XXIII, 92, 296-300; Süleyman Ateş, *Kur'an Ansiklopedisi*, İstanbul, ts., XIII, 152; Bekir Topaloğlu – İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 2015, s. 210.

MUSTAFA ÖZTÜRK

MELEK MEHMED PAŞA

(1718-1802)

Osmanlı sadrazamı.

Kaptanıderyâ Bosnalı (Fındıklılı) Hoca Süleyman Paşa'nın oğludur. 1736'da başlayan Rus harbi esnasında babasının Tâman'da bulunan Osmanlı donanmasına kumanda ettiği dönemde "derya beyi" unvanıyla göreve başladı. 1152'de (1739) savaşın sona ermesiyle birlikte İstanbul'a döndü ve Tersane kethüdâlığına getirildi. Tersane'deki çalışmaları I. Mahmud tarafından beğenilince genç yaşta olmasına rağmen "derece-i sâmiye-i mîr-i mîrânî" ile 1166 Muharreminde (Kasım 1752) kapdan-ı deryâ olarak tayin edildi. Bunun hemen ardından çıktığı Akdeniz seferinde başarı kazanması sebebiyle 23 Cemâziyelâhir 1166'da (27 Nisan 1753) kendisine bir tuğ ihvan edilip vezir rütbesine terfi ettirildi. 1168 Şâbanında (Mayıs 1755) ikinci defa Akdeniz seferine çıktığı da I. Mahmud'un ölümü üzerine Hekimoğlu Ali Paşa'nın sadârete üçüncü defa tayiniyle gözden düştü ve azledilerek İstanköy'de ikamete mecbur edildi. 1756'da Köse Mustafa Paşa'nın yeniden sadrazamlığa getirilmesiyle vezirlik rütbesi iade edildi ve Selânik valiliğine gönderildi. III. Mustafa'nın tahta çıkmasının ardından nişancı olarak saraya davet edildi. III. Ahmed'in kızı ve padişahın kız kardeşi Zeynep Sultan ile evlendi. Bu evlilik kariyeri açısından bir dönüm noktası teşkil etti. Yanya sancağı

mutasarrıfı olarak Kubbealtı vezirleri arasına katıldı.

Haziran 1764'te Vidin ve 1765'te Belgrad muhafızlığına getirilen Mehmed Paşa, aynı yıl hanımıyla birlikte ikamet etmek üzere İstanbul'a davet edilerek kendisine Anadolu beylerbeyliği verildi. Bu görev ve tayininden hemen sonra Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın sadârete getirildiği sırada bir ay kadar sadâret kaymakamlığı görevinde bulundu. Ancak Muhsinzâde onu Aydın vilâyetini verip uzaklaştırdı. 1179 Şevval ayında (Mart 1766) Rumeli beylerbeyliğine tayin edildi. 1767'de ilk kaptanıderyâlığına olduğu gibi sadâret mührünün Köse Mustafa Paşa'ya tevcihiyle ikinci defa Osmanlı donanmasının başına getirildi. 1180 Zilhiccesinde (Mayıs 1767) korsan faaliyetlerini önlemek üzere Akdeniz'e açıldı. 1 Ramazan 1182'de (9 Ocak 1769) başşehre dönüşünün ardından bir defa daha nişancılığa getirildi. Fakat bu görevde uzun süre kalamadı. Osmanlı-Rus harbinin başlamasından kısa bir süre sonra Mora ve Aydın muhassıllıklarına ilâveten bu defa yaklaşık altı yıl sürdürüleceği rikâb-ı hümâyun kaymakamlığına ikinci defa tayin edildi. Nişancılık tecrübesine rağmen uzun müddet taşrada görev yapmasından dolayı başlangıçta Bâbü'lî'nin yazışma prosedürüne hâkim olamadığı için, III. Selim devrinin üst düzey yöneticilerinin yetişmesinde önemli rol oynayan Râif İsmâil (Paşa) ve Yenişehirli Osman (Paşa) efendiler ona yardımcı oldu. III. Mustafa'nın Ocak 1774'teki ölümüne kadar sadâret kaymakamlığı görevini sürdürdü. I. Abdülhamid'in tahta çıkışının ardından görevinden azledildi. O sırada sadârette bulunan Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın girişimiyle azlını takiben iki ay içerisinde üçüncü defa kapdan-ı deryâ olarak tayin edildi. 1774'te savaşın bitmesiyle birlikte zarar gören Hotin tahkimatlarının tamiri bahanesiyle bölgenin valiliğine gönderildi.

Mehmed Paşa'nın Hotin'e tayin edilmesinin asıl sebebi, ağır şartlar içeren Küçük Kaynarca Antlaşması'nın imzalanmasından sonra yeni bir diplomatik krizle karşılaşmak istemeyen Bâbü'lî'nin Rusya'ya gönderilecek elçinin mübadelesi için tecrübeli bir devlet adamına ihtiyaç duymasıydı. Oğlu ile birlikte başarılı bir şekilde gerçekleştirdiği mübadele merasiminden sonra görevinden alınan Mehmed Paşa 1180 Rebülevvelinde (Ağustos 1776) Belgrad muhafızlığına getirildi. 1193 Recebinde ise (Temmuz 1779) Mora muhassıllığına tayin edilmekle beraber söz konusu eyaletin, siyasî rakibi Cezayirli Gazi Hasan Paşa'ya

tevcihıyla tayini Eğriboz muhafızlığına yapıldı. Kaptanıderyâlık makamında iki de fa halef-selef ilişkisi içerisinde bulunduğu Gazi Hasan Paşa'nın sahneye çıkışıyla birlikte siyasî gücünün zayıflamaya başladığı anlaşılan Mehmed Paşa imparatorluğun uzak bölgelerine idareci olarak yollanmaya başlandı.

1781 yılının ilk aylarında Mısır, aynı yılın eylül ayında Belgrad, Belgrad'a tayininin üzerinden iki ay geçmeden Kandiye muhafazasına tayin edildi. 1784 başında Mora'ya ve ertesi yıl Bender muhafızlığına getirildi. Bir yıl sonra bir defa daha Vidin muhafızı oldu. Vidin'de bulunduğu sırada çıkan bir yangında bütün servetini kaybeden Mehmed Paşa'nın burada yaşadığı bir başka olumsuzluk da Gazi Hasan Paşa'nın yetiştirmesi olan Sadrazam Koca Yûsuf Paşa'nın hükmüyle yaşlılığı bahane edilerek 16 Rebü'lâhîr 1202'de (25 Ocak 1788) vezirlikten azledilmesi ve kalan servetinin de müsadere edilerek Sakız'a sürülmesidir. Azlin asıl sebebi, Rusya'ya yeniden savaş açılması taraftarı olan Yûsuf Paşa'nın barış yanlılarını devlet idaresinden tasfiye etmek istemesiydi. Fakat Receb 1203'te (Nisan 1789) III. Selim'in tahta çıkmasıyla birlikte Mehmed Paşa bir defa daha göreve çağırıldı. Kendisinin Vidin muhafızlığı esnasında kethüdâlığını yapan (Cenaze / Meyyit) Kethüdâ Hasan Paşa vezirîâzam olunca III. Selim tarafından "pedermânde" diye nitelenen "şeyhü'l-vüzerâ" Mehmed Paşa, Kandiye muhafızlığına getirildi. Devam etmekte olan savaşın sonuna kadar Kandiye'deki görevinde bulundu. Savaşın bitmesinden birkaç ay sonra 12 Ramazan 1206'da (4 Mayıs 1792) Koca Yûsuf Paşa'nın yerine sadrazamlığa tayin edildi.

7 Haziran 1792'de başşehre ulaşan yetmiş dört yaşındaki Mehmed Paşa'nın sadârete getirilmesinde çatışmadan uzak mutedil kişiliği ve tecrübesiyle herkesin saygısını kazanması kadar, 1768-1774 Osmanlı-Rus Harbi esnasında başarılı görülen kaymakamlığı ve Mısır valiliği sırasında mütegalibebeyi sessiz sadasız kontrol altına alması önemli rol oynadı. İdam edileceğini düşünen Koca Yûsuf Paşa'yı cezalandırmak bir yana, tuğlarını ve mallarını kendisine bırakarak Trabzon valiliğiyle Anapa seraskerliğine tayini sadâreti süresince izleyeceği, muhalefeti kucaklamaya yönelik siyasetinin ilk işareti oldu. III. Selim'in onu sadârete tayinini bildiren hatt-ı hümayûnunda vurguladığı üzere, Nizâm-ı Cedîd düşüncesinin hayata geçirilmesi için hazırlıkların yapıldığı kritik bir dönemde ye ni idarî sisteme karşı yapılacak itirazla-

rın önünü siyasî mahfillerde genel kabul gören ve halk tarafından sevilen Melek Mehmed Paşa alabilir, hatta belki de Nizâm-ı Cedîd projesini muhalefete kabul ettirebilirdi. Mehmed Paşa'nın sadârete getirilmesiyle birlikte devlet erkânından nizâm-ı devlete dair lâyhaların toplanması bu bağlamda dikkat çekicidir. Mehmed Paşa'nın sadrazamlığı döneminde aynı zamanda, idareyi büyük ölçüde kâtip nâzirlara veren Nizâm-ı Cedîd nizamnâmelerinin kaleme alınması da gerçekleşmişti. Zira üst düzey devlet ricâlinin "ittifâk-ı ârâ" ile söz konusu nizamnâmeleri onaylamaya razı edildiği meşveret meclislerinde Mehmed Paşa önemli rol üstlenmekteydi. Bir başka ifadeyle Mehmed Paşa'nın sadâreti, imparatorluk yönetimini Nizâm-ı Cedîd kabinesi adıyla mâruf siyasî gruba veren hukukî alt yapının oluşturulduğu dönemdir. Geniş yetkilere sahip Nizâm-ı Cedîd ve Hububat nâzirliklerinin kuruluşunun yanı sıra baruthânelerin tanzimi, topçu ve arabacı kışlarının yaptırılması, tehdit altındaki Bender, Hotin, İsmâil gibi kaleler için nizamnâmeler yazılması ve buraların tahkim edilmesi, Levent Çiftliği'nin inşası Melek Mehmed Paşa'nın sadârette bulunduğu yıllara tesadüf etmektedir. Nizâm-ı Cedîd'in hukukî alt yapısının kurgulanması ve muhalefetin büyük ölçüde kontrol altına alınmasının ardından artık Bâbîâlî'de yaşa sebebiyle alay konusu olmaya başlayan Mehmed Paşa, 24 Rebülevvel 1209'da (19 Ekim 1794) Baruthâne-i Âmir'e'ye yaptığı bir teftiş gezisi esnasında azledildi. Elli seneye aşkın bir süre imparatorluğun pek çok yerinde devlete hizmet etmiş olmasına hürmeten mûtat olduğu üzere başşehir dışına gönderilmek yerine Ortaköy'de bulunan yalısında hayatını sürdürmesine izin verildi. Azlından sonra III. Selim'in çeşitli ihسانlarına nâil olduğu anlaşılan Mehmed Paşa, 16 Şevval 1216'da (19 Şubat 1802) vefat etti ve eşi Zeyneb Sultan'ın Eminönü Soğukçeşme'de bulunan türbesine defnedildi.

Melek Mehmed Paşa'nın Eminönü'nde bulunan Zeyneb Sultan Camii haziresindeki mezarının baş taşı kitabesi

BİBLİYOGRAFYA :

Şem'dânîzâde, *Mürî'l-tevârih* (Aktepe), I, 171-172; II/A, s. 68, 74-75, 115; II/B, s. 20, 28, 93, 116; III, 4; Halil Nûri, *Târih*, Süleymaniye Ktp., Âşir Efendi, nr. 239, vr. 8^a-10^a; Ahmed Câvid, *Verdi Mutarrâ* (*Hadîkatü'l-vüzerâ* içinde), s. 45-47; Vâsîf, *Târih* (İlgürel), s. 125; a.e., TSMK, Hazine Köşkü, nr. 1406, vr. 14^b; İÜ Ktp., TY, nr. 5979, vr. 8^a-9^a; nr. 6012, vr. 198^b-199^b; III. *Selim'in Sirkâtîbi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Rûznâme* (nşr. V. Sema Arıkan), Ankara 1993, s. 72-73, 75-76; Câbi Ömer Efendi, *Târih* (haz. Mehmet Ali Beyhan), Ankara 2003, I, 48; *Sefînetü'l-vüzerâ*, s. 49, 51, 54; Mustafa Nûri Paşa, *Netâyicü'l-ıvukûât* (nşr. Yılmaz Kurt), Ankara 2008, s. 34, 443; *Sicill-i Osmânî*, IV, 509; Cevdet, *Târih*, V, 23, 270-271; VI, 139-141; *Mufassal Osmanlı Tarihi*, İstanbul 1962, V, 2802-2803; N. Itzkowitz – M. Mote, *Mubadele: An Ottoman-Russian Exchange of Ambassadors*, Chicago-London 1970, s. 63-72, 115, 129, 198-202; Ali Osman Çınar, *Mehmed Emin Edib Efendi'nin Hayatı ve Tarihi* (doktora tezi, 1999), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 323-324, 344-349; Kemal Beydilli, *Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmamın Günlüğü*, İstanbul 2001, s. 195, 207, 209-210, 222; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Üçüncü Sultan Selim Zamanında Yazılmış Dış Ruznâmesinden 1206/1791 ve 1207/1792 Senelerine Âit Vekayi", *TTK Belleten*, XXXVII/148 (1973), s. 637-639, 655-657; Fatih Yeşil, "III. Selim Devri Siyasî Literatürüne Bir Katkı: Yeni Bir Lâyiha Üzerine Notlar", a.e., LXXVI/275 (2012), s. 98; İsmail Parlatır, "Melek Mehmed Paşa", *TA*, XXIII, 421.

FATİH YEŞİL

MELİK GAZİ

(ö. 528/1134)

Dânişmendli hükümdarı
(1104-1134).

Kaynaklarda adı genellikle Gazi veya Emir Gazi şeklinde geçer. Dânişmendli Gümüştegin Gazi'nin büyük oğlu olup babasının 497 (1104) yılında vefatından sonra yerine geçti. Melik Gazi döneminde Dânişmendliler hareketli bir dış politika izledi. Ona gelinceye kadar Dânişmendli-Anadolu Selçuklu ilişkileri iyi bir seyir takip etti ve Haçlılar karşısında Anadolu Selçuklu Sultanı I. Kılıcarslan ile Dânişmendli Hükümdarı Gümüştegin Gazi ittifak yaptı. Ancak Haçlı tehlikesi ortadan kalktıktan sonra Gümüştegin Gazi'nin Malatya'yı ele geçirmesi daha önce şehri kuşatan, ancak Haçlı ordularının İznik üzerine yöneldiği haberini alınca kuşatmayı kaldırmak zorunda kalan I. Kılıcarslan'ı rahatsız etti. Nitekim Gümüştegin Gazi vefat edince I. Kılıcarslan, Malatya'yı Dânişmendliler'den aldı. Gümüştegin'in ölümünün ardından başlayan taht mücadelesi yüzünden Dânişmendliler, Melik Gazi'nin hükümdarlığının başlarında Anadolu Selçuklularını metbu olarak tanımak zorunda kaldı. Ancak I. Kılıcarslan'ın vefatı